

Wikileaks ja journalismi uudessa informaatioekosysteemissä

Tiivistelmä tutkimushankkeesta ja sen tuloksista

Tutkimushankkeessa selvitettiin vuotosivusto Wikileaksin journalismille aiheuttamia välittömiä ja välillisiä muutoksia.

Kansainvälinen vuotosivusto Wikileaks nousi merkittäväksi kansainvälisen politiikan ja journalismin toimijaksi vuosina 2010 ja 2011, kun se toimitti julkisuuteen suuret määrät salaista informaatiota Yhdysvaltain sotatoimista Irakissa ja Afganistanissa sekä USA:n ulkoasianhallinnon laatimista diplomaattiraporteista. Nämä tietovuodot toimivat pontimina ainutlaatuiselle journalistiselle yhteistyölle, jossa Yhdysvaltain, Ison-Britannian, Saksan, Ranskan ja Espanjan merkittävimpiin kuuluvimmat mediaorganisaatiot ottivat päävastuun satojatuhansia tiedostoja sisältäneen tietovuodon analysoinnista ja sen raportoinnista.

Uutiset Yhdysvaltain toimista Irakissa ja Afganistanissa välittyivät muihin maihin *Guardianin*, *New York Timesin*, *Der Spiegelin* ja niiden kumppaneiden välityksellä. Sen sijaan ns. lähetystövuotoja (*Cablegate*) koskeneen Yhdysvaltain diplomaattiraporttien uutisointiin otti suoraan osaa noin 60 uutisvälinettä, mukaan lukien *Helsingin Sanomat* ja *Yleisradio* Suomesta, *Aftenposten* Norjasta sekä *Dagens Nyheter* ja *Aftonbladet* Ruotsista. Jotkut näistä mediataloista olivat hankkineet omaa maataan koskevaa aineistoa tekemällä suoran sopimuksen Wikileaksin kanssa (esimerkiksi YLE). Jotkut taas onnistuivat pääsemään käsiksi Wikileaksille vuodettuun materiaaliin muuta kautta.

Wikileaksin ja kansainvälisen median yhteistyön pohjalta tuotettu uutisointi nousi valtavan julkisen huomion kohteeksi, mutta siitä käyty julkinen debatti jäi odotettua lyhyemmäksi. Lähetystövuotojen pohjalta tehdyt paljastukset nostivat esiin Yhdysvaltain ja joidenkin muiden yksittäisten valtioiden poliittisen maineen kannalta kiusallisia yksityiskohtia, muuta pääosin diplomaattipostien välittämä kuva oli Yhdysvaltain kannalta yllättävänkin positiivinen. Esimerkiksi tunnettu brittiläinen historioitsija Timothy Garton Ash myönsi, että paljastukset olivat nostaneet Yhdysvaltain ulkopoliittikan arvostusta useilla pykälillä: "Enimmäkseen raportit kertovat siitä, että diplomaatit tekevät työnsä hyvin."

Yksittäisiä uusia paljastuksia enemmän jälkikäteisarvioissa on korostettu sitä, että lähetystövuodot vahvistivat aiemmin muodostuneita käsityksiä kansainvälisen politiikan dynamiikasta sekä diplomatian toimintavoista. Vuodettu materiaali loi siis edellytykset entistä erottelukykyisemmän analyysin tekemiselle, mutta joidenkin mielestä tapauksen journalismissa saama huomio oli ylimitoitettu.

Wikileaksin tapauksen painavimmat seuraukset näyttävät kohdistuneet tietovuotajiin itseensä. Tietovuotojen alullepanijaksi osoittautunut Irakissa palvellut sotamies Bradley (sitten Chelsea) Manning paljastui jo ennen ensimmäisten tietovuotojen julkaisemista toukokuussa 2010. Vuosia kestäneen tutkintavankeuden ja oikeudenkäynnin jälkeen hänet tuomittiin 35 vuodeksi vankeuteen muun muassa vakoilusta sekä julkisen omaisuuden anastamisesta. Juuri ennen oman virkakautensa päättymistä presidentti Barack Obama ilmoitti armahtavansa Manningin, jonka on määrä vapautua vankeudesta toukokuussa 2017. Tietovuotojen julkaisemisessa keskeiseen asemaan noussut Wikileaksin johtohahmo Julian Assange taas joutui marraskuussa 2010 raiskausepäilyjen kohteeksi Ruotsissa, minkä jälkeen hän haki turvaa Ecuadorin Lontoon-

suurlähetystöstä. Joulukuussa 2016 Assangen epävirallinen kotiaaresti on jatkunut katkeamatta jo yli kuusi vuotta. Vaikka Wikileaks on ollut sittemmin osallisena muutamissa kansainvälisissä tietovuodoissa, organisaation toimintakyky ja painoarvo julkisuudessa ovat kaventuneet miltei olemattomiin.

Wikileaks ja Lähetystövuodot uutisaiheena

Wikileaks ja journalismi uudessa informaatioekosysteemissä -tutkimushankkeessa selvitettiin ensisijaisesti toimittajahaastattelujen avulla, miten toimitukset pyrkivät hankkimaan vuodettuja aineistoja käsiinsä sekä miten ne arvioivat Wikileaksin ja tietovuotojen merkitystä journalismille. Empiirisen tarkastelun päähuomio kohdistettiin tapauksessa kunnostautuneiden suomalaismedioiden, *Helsingin Sanomien* ja *Yleisradion*, toimintaan. Näiden lisäksi tutkimuksessa tehtiin toimittajahaastatteluja myös Ruotsissa (*Aftonbladet* ja *Dagens Nyheter*) että Ison-Britanniassa (*Guardian*). Toimittajahaastatteluja tehtiin yhteensä yksitoista, näistä neljä Suomessa. Haastattelut ajoittuivat syksyyn 2012 ja talveen 2013.

Haastatteluissa kävi ilmi, että suomalaisten ja ruotsalaisten toimitusten näkökulmasta Wikileaksin tietovuodot miellettiin ulkomaan tapahtumiksi, joiden uutisoimisessa aloite kuului ensisijaisesti Yhdysvaltain ja Ison-Britannian medialle. Tässä vaiheessa Wikileaks oli kuitenkin noteerattu uskottavaksi tietolähteeksi myös suomalaistoimituksissa, olkoonkin että sen rooli *Guardianin* ja kumppaneiden yhteistyökumppanina sekä itsenäisenä tutkivan journalismin julkaisijana (*Collateral Murder* -video) herätti toimittajissa myös kysymyksiä. Nämä varaukset työnnettiin syrjään siinä vaiheessa, kun ensimmäiset uutiset lähetystöraporteista tulivat maailmalla julkisuuteen. Tässä vaiheessa sekä *Yleisradio* että *Helsingin Sanomat* käynnistivät toisistaan riippumatta laajamittaiset tunnustelut, jolla ne voisivat saada Suomea koskevaa vuotomateriaalia haltuunsa.

Materiaalin hankintaa perusteli ennen kaikkea kansallisen uutisvoiton tavoittelu sekä oletus siitä, että diplomaattisuhkeiden julkistamisesta voisi seurata laaja kotimainen poliittinen keskustelu. Toimitukset ryhtyivät toimiin aineiston hankkimiseksi keinoja ja kustannuksia säästelemättä, mikä näkyi erityisesti *Helsingin Sanomissa*. Samaan aikaan molemmissa mediataloissa tehtiin linjaus siitä, että aineistosta ei makseta ja että sen analysointi pidettäisiin toimituksen omissa käsissä. Tapauksen analysointiin osallistuneiden toimittajien itsenäisyyttä korostettiin myös siten, että tapauksen uutisarvon katsottiin nojaavan yksinomaan analyysin tuloksiin.

Uutisoinnin yhteydessä tilannearvioihin vaikutti olennaisesti myös uutiskilpailun oma logiikka. Tärkeintä toimituksille oli kertoa asioista ensimmäisenä, jonka jälkeen jatkoarviointiin vaikutti paljolti se, miten muut välineet uutisointiin reagoivat. Kun *Helsingin Sanomat* uutisoi 11. helmikuuta 2011, että Suomella on ollut USA:n diplomaattiraporttien valossa tiedettyä läheisemmät suhteet Natoon, toimituksessa todettiin, että kyseessä oli "kovin uutispäivä ikinä".¹ *Yleisradio* alkoi ajaa omia uutisiaan lähetystövuodosta samana päivänä, mutta samalla se alkoi korostaa, että aiheen uutisarvoa ei ollut syytä korostaa. Toimituspäällikkö Matti Virtasen sanoin: "Wikileaks oli iltaan mennessä pudonnut television pääuutisissa jo kolmannelle sijalle ja tämä (ratkaisu) oli mennyt ihan oikein" (YLE 21.2.2011).

¹ Wikileaks oli yksi kolmesta toimituksen arvioon vaikuttaneesta tekijästä. Muut kaksi olivat Hosni Mubarakin eroilmoitus Egyptissä ja Nokian päätös siirtyä puhelimissaan Microsoftin käyttöliittymään.

Uutisvoiton symbolisen merkityksen haihtuessa lähetystövuodon asema uutisagendalla alkoi laskea myös siksi, että maan poliittinen johto kieltäytyi kommentoimasta vuotojen sisältöä tai niiden merkitystä. Sama asetelma toistui Ruotsissa. Suomessa toimittajat pitivät tätä piirrettä odotettuna. Vain osa haastatelluista harmitteli sitä, että uutiskilpailun logiikka esti toimituksia paneutumaan riittävästi aiheeseen ja että uutisointi ei välttämättä palvellut kansalaisten tiedontarpeita parhaalla mahdollisella tavalla. Ruotsissa haastatellut toimittajat olivat itsekriittisempiä ja kysyivät, olisivatko uutistoimitukset voineet tehdä enemmän aiheen pitämiseksi julkisuudessa pidempään.

Ensitutuma digitaalisiin vuotoihin

Tutkimushankkeessa oletettiin, että Wikileaks olisi uudenlaisen digitaalisen informaatioympäristön toimija, jonka myötä yhteistyö ammattimaisten toimitusten ja niiden ulkopuolisten verkostojen lisääntyisi. Yhtenä tämän yhteistyön muotona on pidetty juuri digitaalisia tietovuotoja, joiden käsittely asettaa toimituksille uudenlaisia vaatimuksia.

Tutkimuksessa välittyy kuva, jonka mukaan Suomessa aikaisempi kokemus tietovuodoista on keskittynyt yksittäisille tutkiville toimittajille ja että pääosa vuodoista on saatu hyvin perinteisin keinoin, kuten kirjeitse tai sähköpostitse. Lähetystövuodon aikoihin vasta muutamat toimittajat olivat tutustuneet digitaalisiin tietovuotoihin sekä niiden välittämisen ja analysoimisen tapoihin. Suomalainen journalismi ei ollut tässä suhteessa poikkeus vaan sama tilanne vallitsi myös Ruotsissa. Sen sijaan *Guardianissa* oli kehittynyt jo ammatillinen kulttuuri, jossa digitaalisuus miellettiin keskeiseksi tiedonhankinnan ja analysoinnin alueeksi.

Perinteinen lähestymistapa näkyi lähetystövuotojen analysoinnissa siten, että toimitusten haltuun saama materiaali käytiin läpi manuaalisesti ennen juttujen julkaisemista. *Yleisradiossa* Suomea koskevat lähetystöraportit (noin 600 kappaletta) printattiin ja järjestettiin kansioihin tarkempaa analyysiä varten. *Helsingin Sanomien* toimittajat pyrkivät hyödyntämään aineiston perkaamisessa yksinkertaisia sanahakuja. Koska analyysiä varten ei ollut käytössä valmista tietokoneohjelmaa tai koodia, ajatus sellaisen suunnittelemisesta siirrettiin tulevaisuuteen.

Haastattelujen aikoihin *Helsingin Sanomissa* todettiin, että monet kehittämisideat, kuten toimittajien kouluttaminen digitaalisten vuotojen käsittelyyn, olivat jääneet muiden hankkeiden jalkoihin. Yleisradiossa kiinnostus aiheeseen on kanavoitunut kansainväliseen yhteistyöhön tutkivien journalistien verkoston kanssa. *International Consortium of Investigative Journalists* – järjestön (ICIJ) piirissä tehdyn yhteistyön myötä YLE on osallistunut aktiivisesti muun muassa veroparatiiseja koskevien tietovuotojen analysointiin ja niiden uutisoimiseen (Panama Papers).

Tietovuotojen eettiset kysymykset vähälle huomiolle

Haastattelut sijoittuivat ajankohtaan, jossa tietovuotojen uutisoinnista oli kulunut noin vuosi ja jossa Wikileaks ja lähetystövuodot olivat jo aikaa sitten rajautuneet päivittäisen uutisagendan ulkopuolelle. Toimittajien intoa ruotia tapausta uudelleen vähensi se, että tapauksen kokemuksia ja erityisyyttä oli jo analysoitu erilaisissa yhteyksissä. *Guardianin* toimittajat olivat ehtineet julkaista Wikileaks-yhteistyöstä jo kaksi kirjaa ja toisesta niistä oli tekeillä Hollywood-elokuva. *Helsingin Sanomien* Wikileaks-uutisoinnissa päävastuun ottaneet Heikki Aittokoski ja Anssi Miettinen olivat kirjoittaneet aiheesta yli 60-sivuisen sisäisen muistion toimituksen omaan

käyttöön. Kansainvälisessä tutkivien toimittajien verkostossa aktiivisesti toiminut Minna Knus-Galán *Yleisradiosta* oli jo useaan kertaan vaihtanut kokemuksiaan ulkomaisten ja kotimaisten kollegojensa kanssa.

Haastattelujen antiin vaikutti vahvasti myös tuossa ajankohdassa hyvin laajasti jaettu käsitys siitä, että Wikileaksin tapaisten vuotosivustojen aika näytti olevan ohi. Tähän asetelmaan sopi hyvin ajatus siitä, että tietovuotojen eettisyyden arvioiminen jakautuu kahteen suuntaan. Yhtäällä ammattimaisten toimitusten tehtävänä on arvioida omaa toimintaansa journalismin omien eettisten sääntöjen sekä ammatillisten normien valossa. Toisaalta Wikileaksin ja sen kanssa liittoutuneiden toimijoiden tulee analysoida tekemisiään oman hakkerietiikkansa pohjalta.

Selkeä enemmistö haastateltavista piti sekä omaa että muiden uutisvälineiden toimintaa lähetystövuotojen uutisoinnissa eettisesti kestäväenä. Haastatteluissa korostettiin, että toimituksissa suhtauduttiin erityisen vakavasti siihen, että tietovuotojen julkaiseminen voisi aiheuttaa vaikeuksia amerikkalaisdiplomaattien alkuperäisille tietolähteille esimerkiksi Irakissa tai Afganistanissa. Tästä syystä uutisointiin osallistuneet mediaorganisaatiot asettivat uutisoinnin ehdoksi sen, että yksittäisten tietolähteiden nimet poistetaan kaikista julkaisuista. Wikileaksin ja Julian Assangen suhtautuminen tähän periaatteeseen oli ristiriitainen. Aluksi Assange ei pitänyt tietolähteiden suojelua lainkaan tarpeellisena. Tämän jälkeen hän myöntyi toimitusten kannalle, mutta irtaantui siitä uudelleen siinä vaiheessa, kun valtioiden sekä kaupallisten internetin palvelutuottajien (Amazon ja PayPal) painostus Wikileaksia kohtaan kiristyi.

Wikileaksin toiminnan epäjohtonmukaisuuden myötä *Guardianin* toimittajat ja suomalaiset haastateltavat olivat yleisesti sitä mieltä, että Assange saa paljolti syyttää vaikeuksistaan vain itseään. Tässä kohtaa vain muutamat haastateltavat pohtivat mielessään, pitäisikö journalismin ottaa vahvemmin kantaa tietovuotajien saamien virallisten ja epävirallisten rangaistusten kohtuuttomuuteen. Heidän kysymyksensä kuului: voivatko toimittajat olla julkisesti hiljaa siitä, että heidän uutisointiaan avustaneiden vuotajien kohtalona on joutua vankilaan 35 vuodeksi tai kotiarestiin määräämättömäksi ajaksi? Enemmistö haastateltavista ei pitänyt näitä kysymyksiä aiheellisina tai ainakaan ajankohtaisina.

Käsitys tietovuodoista ja niiden eettisyydestä nousi uudelleen esiin vain joitakin kuukausia haastattelujen tekemisen jälkeen. Kesäkuussa 2013 Yhdysvaltain tiedustelupalvelu NSA:n lukuun työskennellyt systeemioperaattori Edward Snowden luovutti *Guardianille* ja *Washington Postille* tietoja NSA:n sekä sen kumppaneiden harjoittamasta massiivisesta digitaalisesta vakoilusta, jonka kohteena saattoi olla kuka tahansa verkon tai älypuhelimien käyttäjä. Vaikka Wikileaks ja Snowden ovat varsin erilaisia toimijoita, tapausten välillä on myös yhtäläisyyksiä. Molemmat tietovuodot kohdistuivat Yhdysvaltain globaaliin vallankäyttöön, ja molemmissa tapauksissa tietovuotaja on – suuren julkisen huomion saaneen uutisoinnin jälkeen – eristetty muusta maailmasta.

Lisätietoja tutkimuksesta:

Heikki Heikkilä
Yliopistotutkija
COMET, Tampereen yliopisto
heikki.heikkila(at).uta.fi
050-349 8266

Jari Väliverronen
Väitöskirjatutkija
COMET, Tampereen yliopisto
jari.valiverronen(at)uta.fi
050-318 5949